

De rationaliteit van het supranationale straffen

*R.H. Haveman**

Hoewel het nog slechts tien jaar geleden is dat het International Criminal Tribunal for the (former) Yugoslavia (ICTY), werd opgericht,¹ een jaar later gevolgd door een vergelijkbaar *ad hoc* tribunaal ter berechting van de genocide in Rwanda (ICTR)², heeft het strafrecht op het supranationale vlak nu al een dominante positie verworven in de discussie over de respons op gepleegde gruwelijkheden in de wereld. Dat mag opmerkelijk heten. Per slot van rekening waren tot tien jaar geleden de enige voorbeelden van internationale strafrechtelijke tribunalen die van Neurenberg en Tokio. Naar verluidt in het bijzonder door de Koude Oorlog hebben beide tribunalen lang geen navolging gekregen. Pas na het openschuiven van het ijzeren gordijn bleek internationale overeenstemming mogelijk. Inmiddels kennen we naast beide *ad hoc* tribunalen ook de zogenaamde geïnternationaliseerde tribunalen en hoven, waar het nationale en internationale recht worden vermengd, zoals in Sierra Leone. Als permanente 'oplossing' ten slotte is het International Criminal Court (ICC) opgericht,³ dat inmiddels de eerste situaties in (voor)onderzoek heeft (DR-Congo en Uganda). Er hoeft – bij wijze van spreken – maar ergens in de wereld

* De auteur is universitair hoofddocent (internationaal) strafrecht aan de Universiteit Leiden en programma directeur van het Grotius Centre for International Legal Studies, Universiteit Leiden/Campus Den Haag.

- 1 International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law committed in the territory of the former Yugoslavia since 1991; established by SC-resolution 808 (1993); statute adopted by SC-resolution 827 (27 May 1993); ten onrechte vermeldt de officiële titel niet 'ter berechting van de verdachten'.
- 2 International Criminal Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Genocide and Other Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of Rwanda and Rwandan Citizens responsible for genocide and other such violations committed in the territory of neighbouring States, between 1 January 1994 and 31 December 1994; established by SC-resolution: 995 (1994).
- 3 Rome Statute of the International Criminal Court, UN Doc. A/CONF. 183/9, Adopted by the UN Diplomatic Conference of Plenipotentiaries on the Establishment of the International Criminal Court on 17 July 1998. The Rome Statute effectively entered into force on 1 July 2002.

een conflict bekend te worden en de roep om een supranationaal strafrechtelijke reactie weerklinkt: de wereld heeft het supranationale strafrecht ontdekt.

Als dit supranationale strafrecht de enig denkbare interventie zou zijn op gruwelijkheden in de wereld – gruwelijkheden waarvan we tegenwoordig ronkend zeggen dat 'human conscience' erdoor geschokt is – was dat wellicht een goede zaak, hoewel ook dan nog de vraag gesteld zou moeten worden of het wel effectief is. Het opmerkelijke is echter dat in dezelfde jaren waarheids- en verzoeningscommissies een hoge vlucht hebben genomen, in het bijzonder door het voorbeeld van de Zuid-Afrikaanse *Truth and Reconciliation Commission*. Elders in de wereld – bijvoorbeeld in Israël – wordt nagedacht over – en geëxperimenteerd met 'peace education', kort samengevat de 'discipline' die zich bezighoudt met alle mogelijke manieren om begrip tussen tegenstanders te creëren, om tot verzoening te komen, tot onderlinge tolerantie, en met vaardigheden voor conflictoplossing en het helen van opgelopen wonden (zie bijvoorbeeld Salomon en Nevo, 2002). Er is een hele theorievorming rond 'transitional justice' of 'post-conflict justice' ontstaan, die zich kort samengevat bezighoudt met de vragen hoe om te gaan met in het verleden gepleegde schendingen van mensenrechten en hoe voor de toekomst een stabiel democratisch (rechts)systeem op te bouwen (zie bijv. Bassiouni, 2002). Kennelijk was in de jaren negentig van de vorige eeuw de tijd rijp om serieus na te denken over geschikte interventies bij grootschalige schendingen van mensenrechten. Lang was er sprake geweest van straffeloosheid en bleven mensenrechtenschendingen zonder vervolg. Nu werd op een breed terrein plotseling nagedacht over die 'vervolgen'. Al snel echter is dit 'vervolg' verengd tot 'strafrechtelijk vervolgen'.

Nogmaals, dat mag opmerkelijk heten. Dat het strafrecht op nationaal vlak zo langzamerhand een staatsreligie is geworden, met vastliggende dogma's, over bijvoorbeeld zijn effectiviteit, die niet in twijfel getrokken kunnen worden, is bekend. Dat we weinig weten over de effectiviteit van strafrechtelijk ingrijpen mag de pret niet drukken. Hetzelfde zien we nu op internationaal vlak gebeuren. Geconstateerd moet worden dat het strafrecht, dat wil zeggen het instrument waarmee vrijwel per definitie inbreuk wordt gemaakt op mensenrechten – en die slechts daarom niet in schendingen van die mensenrechten verkeren omdat de uitvoering van bevoegdheden in wetten is vastgelegd –, nu ook op supranationaal vlak (vrijwel) steevast wordt ingezet zonder te kijken of dat eigenlijk wel noodzakelijk, gepast en effectief

is, of in juridische termen: voldoet aan eisen van proportionaliteit en subsidiariteit. Dat is niet alleen opmerkelijk maar ook zorgwekkend. Alleen al vanwege die vergaande bevoegdheden die als zodanig inbreuken op mensenrechten betekenen, in combinatie met de geringe (kennis over) effectiviteit, zou het strafrecht het *ultimum remedium* moeten zijn: alleen in uiterste noodzaak, ter bereiking van een vooraf bepaald doel, bij een vooraf gedefinieerd probleem. In dit artikel wordt een poging gedaan het debat over 'de' respons op grootschalige schendingen van mensenrechten te rationaliseren. Moeten we wel zo blij zijn met al die supranationale strafrechtelijke tribunalen?

Structuur van het supranationale debat

Laten we om te beginnen constateren dat misdrijven tegen de mensheid, noch oorlogsmisdrijven of daden van genocide – voor de helderheid spreek ik verder slechts over misdrijven tegen de mensheid – als van God gegeven strafbaar zijn, net zo min als dat op nationaal niveau zo is. Dat wij bepaald gedrag misdrijven tegen de mensheid noemen is een menselijk construct. In grote delen van de wereld sterven miljoenen mensen aan de gevolgen van aids, maar dat wordt niet gezien als een misdrijf tegen de mensheid. En dat terwijl daarvoor in de westerse wereld medicijnen beschikbaar zijn die een aanmerkelijke verhoging van de levensverwachting tot gevolg hebben. Er is geen hogere kracht die heeft bepaald dat de verwoesting van de natuur in Afrika of het verjagen van hele bevolkingsgroepen omwille van de winning van olie geen misdrijf tegen de mensheid is. Als er al van 'hogere machten' kan worden gesproken, zijn dat hoogstens degenen die de macht hebben de discussie naar hun hand te zetten. Zo wordt in Afrika om bovengenoemde voorbeelden wel gesteld dat aan de definitie van misdrijven tegen de mensheid een onmiskenbare westerse 'bias' kleeft. Het is des mensen om bepaald gedrag strafbaar te verklaren. Als het strafbaar is, is er vervolgens niemand die ons dwingt om het ook als zodanig in de praktijk te benaderen. Zo is er niets boven ons dat zegt dat 'kindsoldaten' als daders van misdrijven tegen de mensheid bestraft dienen te worden, ook al zijn hun daden zonder moeite als zodanig te kwalificeren. Eigenlijk is er weinig dat supranationaal gecriminaliseerd gedrag onderscheidt van niet gecriminaliseerd gedrag. Wat misdrijven tegen

de mensheid, genocide en oorlogsmisdrijven gemeen hebben – in ieder geval in de definitie van het ICC-Statuut – is het feit dat er eigenlijk steeds sprake is van een vorm van grootschaligheid of systematiek: *'as part of a plan or policy or as a part of a large-scale commission* (oorlogsmisdrijven), *as part of a widespread or systematic attack* (misdrijven tegen de mensheid), of *with intent to destroy, in whole or in part, a national, ethnical, racial or religious group* (genocide)'. Die grootschaligheid en systematiek maken deze misdrijven tot een speciale categorie.

Als kennelijk de vraag of bepaald gedrag een misdrijf tegen de mensheid is, en, in het verlengde daarvan, de vraag of dat strafbaar gestelde gedrag vervolgens ook als zodanig moet worden benaderd, een menselijke activiteit is, veronderstelt dat menselijke rationaliteit: een argumentatiekader waarbinnen die vragen kunnen worden beantwoord. De rationaliteit achter dit supranationale debat verschilt niet veel van de rationaliteit achter het nationale debat over strafbaarstelling (uitvoeriger, met betrekking tot mensenhandel, Haveman, 1998). Achtereenvolgens zal moeten worden bepaald wat het probleem is dat om een reactie vraagt, welke doelen met een reactie beoogd worden, of 'de wereld' bij die reactie betrokken dient te worden, en ten slotte wat dan de meest effectieve reactie is.

Het supranationale probleem

De vraag naar het probleem lijkt een overbodige. Wie conflicthaarden in de wereld bekijkt, ziet toch direct wat het probleem is? Mensen – overwegend mannen – moorden, verkrachten en mishandelen op grote schaal andere mensen, en gaan plunderend door de straten. Soms gaat het om 'slechts' achthonderdduizend slachtoffers, zoals in Rwanda, in andere gevallen loopt het aantal slachtoffers in de miljoenen. De daders zijn Rambo-achtige types die zich meedogenloos schuldig maken aan talloze misdrijven. Soms kennen we ook nog degenen die politiek verantwoordelijk geacht mogen worden. Dit zijn de mannen en vrouwen die vervolgd en bestraft moeten worden, en als de lokale autoriteiten dit niet willen doen, dan moeten wij, de mensheid wier geweten is geschokt, in actie komen door een tribunaal in te stellen ter berechting van deze misdadigers. Maar bij nadere beschouwing laten we ons door een definitie van het probleem in termen van daders en slachtoffers, van misdrijf en

schuld, stevig in de luren leggen. Het aids-voorbeeld laat al zien dat we een probleem waarin miljoenen doden vallen ook anders kunnen benoemen, afhankelijk van het referentiekader dat wordt gekozen. Problemen zijn op vele manieren te definiëren. Een interessant gegeven is dat per definitie de taal anders is.

Het is een bekende waarheid dat de overwinnaar in een conflict de macht heeft de situatie te definiëren. Zoals Goebbels al constateerde dat de leiders van het Derde Rijk de historie zouden ingaan als ofwel de grootste staatslieden of als de grootste criminelen aller tijden (Arendt 1994 [1963], p. 22). Het Derde Rijk ontwikkelde ook een eigen taal, zoals prachtig te boek gesteld door Victor Klemperer (2000 [1975]) in zijn LTI: *Lingua Tertii Imperii*. Maar het is niet alleen iets van 'rogue states'. Een taalkundige analyse van de laatste Irak-oorlog en de aanloop daartoe zal zonder twijfel laten zien dat 'spin doctors' met in hun kielzog de media een belangrijke factor zijn geweest bij de benoeming van bepaalde personen tot criminelen, vijanden van de wereld waartegen een oorlog gerechtvaardigd is. Een 'oorlog' – tegen drugs, terrorisme – mag met militaire macht worden uitgevochten. En gedetineerden die als 'ratten en kakkerlakken' te boek staan mogen worden uitgeroeid of op zijn minst mishandeld. Onschuldiger voorbeelden kunnen worden genoemd. Euthanasie klinkt vriendelijker dan moord, althans zo lang het niet in de context van het Derde Rijk wordt gebruikt.

Op het supranationale terrein geldt onverkort dat vele definities van situaties mogelijk zijn. Gevangenen uit Afghanistan, gedetineerd in Guantanamo Bay, zijn geen 'combatants', maar 'illegal combatants', taal die doelbewust wordt gebruikt om te voorkomen dat de gevangenen aanspraak maken op bescherming van de Geneefse Conventies. Een psycho-medisch georiënteerde definitie van de situatie rond 'kindsoldaten' is een ander voorbeeld: het gaat om kinderen van twaalf jaar of jonger, die worden gedrogeerd en onder dwang gruwelijkheden plegen, met grote persoonlijke trauma's tot gevolg, die jarenlange behandeling vergen. Op meer structureel niveau kan worden gesproken over een land dat is vergiftigd door 'hate speech', waarin mensen zijn gebrainwashed en getraumatiseerd, een land dat zijn wonden likt en in feite massaal in therapie moet. Over een situatie waarin sprake is van honderdduizenden, in sommige gevallen miljoenen binnenlandse vluchtelingen en niet minder mensen die het land zijn uitgevlucht. Een economische (en juridische) infrastructuur die geheel kapot is. Een klein voorbeeld: in Rwanda ging het om achthon-

derdduizend doden, drie miljoen binnenlandse vluchtelingen, twee miljoen naar het buitenland gevluchten, op een totale bevolking van zeven miljoen mensen; het rechtssysteem was vrijwel verdwenen. En dan zijn er nog die talloze moeilijker te verwoorden factoren, zoals de culturele of religieuze achtergrond.

De taal blijkt een effectieve sluier te zijn, die door een specifieke formulering van een probleem aanstuurt op een bepaalde 'oplossing', onbewust maar soms zeker ook bewust, en ons juist even (on)bewust afhoudt van andere 'oplossingen'. Daarin schuilt het grote belang van een brede analyse van het probleem. Als we ons zouden beperken tot een strafrechtelijke definitie, zouden we ons tevens beperken tot een strafrechtelijke interventie. En daarmee laten we andere interventies buiten beschouwing, interventies die wellicht vele malen effectiever zijn dan de strafrechtelijke. Effectiviteit als de mate waarin een vooraf gesteld doel wordt bereikt. Dat brengt ons op het belang van doel-formulering.

Supranationale doelen

Op het supranationale vlak moet het te bereiken doel eerst en vooral preventie zijn. Voor alles moet elk handelen gericht zijn op preventie van situaties waarin allerlei gruwelijkheden plaatsvinden. Op nationaal terrein kunnen we het ons nog veroorloven om preventie wat te laten liggen en ons meer te richten op repressie als het kwaad al is geschied – de winkeldief wordt opgepakt en berecht op kosten van de samenleving, wat goedkoper en eenvoudiger is voor het grootwinkelbedrijf dan om extra personeel in dienst te nemen en spullen niet langer voor het grijpen te leggen. Een dergelijke houding leidt op het supranationale vlak tot onaanvaardbare gevolgen in de vorm van duizenden, honderdduizenden, miljoenen doden. Door ons te beperken tot één definitie, en wel de strafrechtelijke, zouden we wel eens vele effectieve mogelijkheden ter preventie over het hoofd kunnen zien. Naast preventie als leidend doel zijn uiteraard ook andere, meer op de context toegesneden doelen denkbaar. Het te bereiken doel moet per situatie zo concreet, nauwkeurig en realistisch mogelijk worden vastgesteld. Wellicht kan worden gezegd dat voor alle gevallen nog gelijk is dat bewerkstelligd wordt dat de gepleegde gruwelijkheden niet onopgemerkt blijven, en dat 'recht' wordt gedaan; 'recht' in brede zin en zeker niet beperkt tot 'strafrecht'. Andere doelen zijn het op korte

termijn stoppen van gruwelijkheden, een rechtsstaat opbouwen, het leed van een samenleving onder woorden brengen, individuen recht doen, een symbolische daad stellen, verzoening, herstel van een oude situatie, reparatie van (im)materiële schade, compensatie, waarheidsvinding. Ook vergelding of leedtoevoeging zijn uiteraard mogelijke doelen, zij het dat daarbij bedacht moet worden dat het enkele vergelden om te vergelden wel erg cynisch is, zeker voor een rationele 'overheid' of 'wereldorde'.

Boeiend is de vraag of ook 'normstelling', zoals in het nationale strafrecht wel wordt gesteld, als nastrevenswaardig doel moet worden gesteld. Gaat het hier nu juist niet om daden waarvan we allemaal weten dat ze onacceptabel zijn? Daden immers die indruisen tegen human conscience? Interessant wat dit betreft is de stelling van Hannah Arendt over de *Umwertung aller Werten* in nazi-Duitsland: 'And just as the law in civilized countries assumes that the voice of conscience tells everybody "Thou shalt not kill," even though man's natural desires and inclinations may at times be murderous, so the law of Hitler's land demanded that the voice of conscience tells everybody: "Thou shalt kill", although the organizers of the massacres knew full well that murder is against the normal desires and inclinations of most people. Evil in the Third Reich had lost the quality by which most

people recognize it – the quality of temptation. Many Germans and many Nazis, probably an overwhelming majority of them, must have been tempted not to murder, not to rob, not to let their neighbours go off to their doom (for that the Jews were transported to their doom they knew, of course, even though many of them may not have known the gruesome details), and not to become accomplices in all these crimes by benefiting from them. But, God knows, they had learned how to resist temptation' (Arendt 1994 [1963], p. 150). In hoeverre is symboliek hier van belang? Straffen, al betreft het maar een miniem aantal daders, om symbolisch aan te geven dat dit soort daden tegen alle normale regels van human conscience ingaan en niet onbestraft blijven.

Pas wanneer het probleem is geanalyseerd en vervolgens te bereiken doelen zijn geformuleerd, kan worden bekeken op welke wijzen die doelen het best worden bereikt. Er is geen blauwdruk voor de meest effectieve reactie. Dat wordt voor een groot deel door de context bepaald.

Rechtspolitieke en contextuele factoren

Ter bepaling van de beste interventie(s) in een bepaalde situatie is een aantal argumenten te onderscheiden. Om te beginnen liggen aan een keuze uiteraard (rechts)politieke factoren ten grondslag. Een eerste zou mijns inziens zijn dat een strafrechtelijke benadering het ultieme instrument is – zoals ook een militaire interventie slechts in uiterste gevallen dient te worden ingezet – met als voornaamste reden dat het instrumenten zijn waarmee vrijwel per definitie een inbreuk wordt gemaakt op mensenrechten. Een tweede zou zijn dat waar mogelijk een insiders respons de voorkeur verdient boven een outsiders respons. Liever zo mogelijk een door de direct betrokken bevolking gedragen interventie dan een die weliswaar door de wereldbevolking maar niet door de lokale bevolking wordt gedragen. Ten slotte, en misschien is dat wel de belangrijkste, moet worden voorkomen dat een situatie waarin van massale gruwelijkheden sprake is, die eigenlijk niet werkelijk is te begrijpen als een samenstel van individuele gedragingen maar veeleer vanuit de structurele achtergrond, wordt gereduceerd tot enkele individuen. Om met Mulisch te spreken, in zijn reportage van het Eichmann-proces: 'Van de misdaden, die in Hitlers machtsbereik gepleegd zijn, zeggen de neo-nazi's (...): het zijn leugens. De Duitsers zeggen: het waren de nazi's. De Europeanen zeggen: het waren de Duitsers. De Amerikanen zeggen: het waren de Europeanen. De Aziaten en Afrikanen zeggen: het waren de blanken. En eens zal men zeggen: het waren mensen. Maar nooit mogen wij zeggen: het was Eichmann' (Mulisch 1999 [1962], p. 14/15). Zoals men mag hopen dat het conflict in voormalig Joegoslavië, dat tot het eerste waarlijk supranationale strafrechtelijke tribunaal heeft geleid, in de geschiedenis niet wordt gereduceerd tot de individuele misdaden van Milosevic, Mladic en Karadzic, met een wereld wiens geweten is gesust in de wetenschap dat zij ervoor zijn gestraft.

Naast rechtspolitieke factoren spelen ook meer rationele factoren een rol bij het bepalen van een effectieve interventie. In ieder geval een achttal factoren kan worden onderscheiden.

Een eerste factor is of het conflict waarin de gruwelijkheden plaatsvonden is beëindigd. Een land waarin op grote schaal misdrijven tegen de mensheid gepleegd blijven worden, zonder hoop op beëindiging ervan in de nabije toekomst, zal niet effectief kunnen reageren, als het dat al wil. Van onwil kan ook sprake zijn als de 'daders' van de gruwelijkheden de overwinnaars in het conflict zijn, en de regering

van het land vormen. Een dergelijke situatie 'vraagt' om een outsiders interventie, met als doel de gruwelijkheden op de kortst mogelijke termijn te stoppen; verzoening lijkt in zo'n situatie niet realistisch. De situatie is echter geheel anders in het geval van een land waarin de voormalige opposenten tezamen serieus trachten een democratische rechtsstaat op te bouwen, als het systeem voor een nieuwe gezamenlijke toekomst, en waarin de respons op gruwelijkheden gepleegd gedurende en misschien zelfs door het voormalige regime een zinvolle stap in dit democratiseringsproces is, meer nog als dit het resultaat is van parlementaire discussie en besluitvorming. Wellicht is in die situatie niet alles mogelijk wat idealiter zou moeten – als zo'n ideale respons al benoemd kan worden – maar elke stap die aan het democratiseringsproces bijdraagt is belangrijk. In zo'n situatie dient de buitenwereld zich terughoudend op te stellen en het land 'slechts' te steunen als het erom vraagt.

Als tweede factor moet naar de oorzaken van het conflict worden gekeken. Sommige conflicten vinden hun oorzaak in een historische gebeurtenis, waar gebeurd of als zodanig beleefd. In andere conflicten moet de oorzaak gezocht worden in verschillen tussen groepen in de samenleving, nogal eens gecultiveerd en opgejaagd in jarenlange haatcampagnes, waaraan het voor individuele personen moeilijk is zich te onttrekken. Het spreekt voor zich dat deze oorzaken een belangrijke factor zijn in de bepaling van een effectieve interventie. Een derde factor is of de rechterlijke macht onafhankelijk en onpartijdig is. Als de kans op 'mock trials' groot is, showprocessen slechts om de wereld te tonen dat het nieuwe regime tegen gruwelijkheden optreedt, lijkt een respons die wordt ondersteund door de internationale gemeenschap meer voor de hand te liggen dan in geval van een land dat 'slechts' de (financiële) middelen mist om zelf een berechting op touw te zetten.

Onpartijdigheid en onafhankelijkheid betekenen echter niet alleen dat de rechterlijke macht kan werken zonder druk van de autoriteiten, maar ook – vierde factor – dat zij de verdachte een werkelijk fair proces kan geven. Gezien de ernst van de feiten en de gevoelens van de bevolking jegens verdachten, bestaat de kans dat een proces feitelijk alleen dient ter vergelding zonder respect voor de eisen van een eerlijk proces.

Als een vijfde factor kan de reikwijdte van de gruwelijkheden worden genoemd. De omvang van de gruwelijkheden kan dermate groot zijn, of de waarheid dermate moeilijk te ontdekken, dat het de voorkeur

verdient om de 'gehele' waarheid vast te leggen boven een vervolging van alle 'daders', of op zijn minst een substantieel deel van hen.

Ten zesde, in een conflict waar alle 'partijen' aan de gruwelijkheden deelnemen, waardoor een soort balans bestaat tussen daders en slachtoffers binnen elke partij in het conflict, heeft een extra-judiciële genuanceerde respons wellicht een grotere kans van slagen dan een digitale respons waarin de ene partij wordt geïdentificeerd als 'dader' en de andere partij als 'slachtoffer'.

Een zevende factor die in ogenschouw genomen moet worden als men op zoek gaat naar een effectieve interventie is de nationale 'cultuur' ten aanzien van misdaad en straf, verzoening en vergeving, en vergelijkbare noties. Welke manier van conflictoplossing is dominant in een bepaalde cultuur? Een extra-judiciële benadering lijkt mogelijk waar debat en harmonie domineren, terwijl in een land waar elk conflict direct wordt gejuridificeerd het onmogelijk lijkt op extra-judiciële wijze recht te doen.

Nauw hieraan gerelateerd, ten slotte, is de aanwezigheid van individuen die door hun integriteit, respectabiliteit en geloofwaardigheid onder de bevolking als geheel de soms enorme kloof tussen 'partijen' kunnen overbruggen. Vergelijk hiermee het idee van een waarheids- en verzoeningscommissie als een 'theater', een 'publiek spektakel', dat maakt dat gezien wordt dat recht wordt gedaan, indachtig het aloude gezegde: 'justice should not only be done but also be seen to be done'. Het belang van deze factor lijkt gigantisch, zij het moeilijk meetbaar. Zo kon Nelson Mandela de tot dan toe regerende groep die voor de apartheid verantwoordelijk was – én voor zijn eigen jarenlange detentie – op een verzoenende manier tegemoet treden.

Samenvattend moet worden vastgesteld dat vele factoren van belang zijn voor de beantwoording van de vraag welke interventies het meest effectief en geschikt zijn in een bepaalde situatie. Sommige factoren zijn objectiever dan andere. In het bijzonder de meer subjectieve factoren, zoals de cultureel bepaalde manier van conflictoplossing, zijn moeilijk op waarde te schatten, in het bijzonder voor buitenstaanders. Dit laat nog eens zien dat een keuze voor een bepaalde respons eerst en vooral dient te geschieden door de direct betrokkenen, en niet door outsiders die claimen te weten wat het beste is voor een bepaald land, en bovendien claimen ook zelf slachtoffer te zijn, *Ersatz*-slachtoffers, in de vorm van de gehele mensheid wier 'conscience has been shocked'.

Afsluiting: effectieve interventies

Pas wanneer een bepaalde situatie waarin gruwelijkheden plaatsvinden op basis van een uitvoerige analyse op verschillende manieren is gedefinieerd, en op basis daarvan doelen zijn gekozen die met een interventie in de situatie bereikt moeten worden, kan bepaald worden welke interventies naar verwachting het meest effectief zullen zijn. Elke interventie dient op maat gesneden te zijn; de 'juistheid' ervan wordt vastgesteld aan de hand van de vraag in hoeverre het gestelde doel hierdoor dichterbij is gekomen.

Waar vergelding als doel domineert in combinatie met afschrikking van de politieke en militaire top in een land, is een inter- of supranationale strafrechtelijke interventie wellicht meer voor de hand liggend dan wanneer het blootleggen van 'de waarheid' in al zijn facetten voorop staat. Het is belangrijk te beseffen dat het hierbij niet gaat om of/of maar om en/en: de beste, meest effectieve interventie kan heel wel een combinatie zijn van meerdere instrumenten.

Een belangrijke en interessante stap in het denken over effectieve combinaties van interventies is gezet door degenen die zich met 'transitional justice' bezighouden. Op basis van algemene analyses van 'post-conflict'-situaties worden vijf doelen onderscheiden, met daarbij behorende interventies:

- individuele verantwoording, met in het bijzonder strafrechtelijke vervolging als instrument;
- waarheidsvinding, bijvoorbeeld met behulp van een waarheidscommissie;
- compensatie, bijvoorbeeld door individuele schadevergoedingen, onderwijsondersteuning of pensioenen, maar ook door monumenten;
- institutionele hervormingen, bijvoorbeeld van politie en rechterlijke macht, maar niet minder van bedrijven of andere 'machtige' spelers in de 'oude' situatie;
- verzoening, waarvan bijvoorbeeld vredeseducatie een interessant voorbeeld zou kunnen zijn.

Deze vijf strategieën worden per situatie ingevuld, naast een scala aan andere contextueel bepaalde meer specifieke maatregelen. Interessant hieraan is dat het nog eens laat zien dat een 'her'-definiëring van een situatie waarin gruwelijkheden plaatsvinden of hebben gevonden een

automatische verbreding van het scala aan interventies met zich brengt, die tezamen een effectief antwoord op gepleegde gruwelijkheden kunnen zijn. Een strafrechtelijke respons is daarvan een onderdeel, maar ook niet meer dan dat, en misschien zelfs slechts een klein onderdeel. Een dogmatische benadering waarin de situatie slechts wordt gedefinieerd in strafrechtelijke termen, waarmee vervolgens vrijwel automatisch het strafrecht als 'de' respons uit de bus komt rollen, zou ons het zicht op deze bredere en meer effectieve benadering ontnemen. Ten onrechte, omdat waar preventie als doel bovenaan dient te staan, aan die andere benaderingen niet voorbijgegaan mag worden. De negatieve gevolgen van zo'n irrationele benadering zijn er te groot voor.

Literatuur

Arendt, H.

Eichmann in Jerusalem

Penguin books, 1994 (1963)

Bassiouni, M. C. (ed.)

Post-conflict Justice

Transnational Publ., Ardsley, New

York, 2002

Haveman, R.

Criteria voor strafbaarstelling van vrouwenhandel

Gouda Quint, Deventer, 1998

Klemperer, V.

LTI; de taal van het Derde Rijk

Amsterdam/Antwerpen, 2000

Mulisch, H.

De zaak 40/61; een reportage

Amsterdam, 1999, 14e druk

(1962)

Salomon, G., Nevo, B.

Peace education; the concepts, principles, and practices around the world

Mahwah (NJ), 2002